پرویز اجلالی

دگرگونی اجتماعی و فیلم‌های سینمایی در ایران

جامعه‌شناسیِ فیلم‌های عامه‌پسندِ ایرانی

(۱۳۰۹ ـ ۱۳۵۷)

فهرست مطالب

فهرست شکل‌ها، جدول‌ها، لوح‌ها ۹
پیش‌گفتار ویراست دوم ۱۳
مقدمه ۱۷
۱. رویکرد نظری کتاب ۱۸
۲. تعریف مفاهیم ۲۵
الف. مضمون و محتوا ۲۵
ب. شکل (فرم) و محتوا ۲۶
ج. مضمون و موج ۲۸
د. گونه (ژانر) و کد ۳۰
هـ. واقعه و واقعهٔ معنی‌دار ۳۲
۳. جامعهٔ آماری و نمونه‌گیری ۳۳
۴. منابع اطلاعات ۳۳
۵. مراحل مطالعه ۳۵

بخش یکم: جامعهٔ ایرانی و فیلم‌های ایرانی ۳۷
۱ دگرگونی و پایداری در جامعه و فرهنگ ایران (۱۳۰۹ـ۱۳۵۷) ۳۹
سرآغاز ۳۹
۱. مرحلهٔ اول مدرنیزاسیون (۱۳۰۹ـ۱۳۱۹) ۴۱
۲. مرحلهٔ وقفه در مدرنیزاسیون اقتصادی (۱۳۲۰ـ۱۳۳۲) ۵۴
۳. مرحلهٔ زمینه‌سازی برای دورهٔ دوم مدرنیزاسیون (۱۳۳۳ـ۱۳۴۰) ۵۷
۴. مرحلهٔ دوم مدرنیزاسیون (۱۳۴۱ـ۱۳۵۷) ۶۴
۴ـ۱. دورهٔ صنعتی‌شدن و رشد پایدار (۱۳۴۱ـ۱۳۵۱) ۶۴
۴ـ۲. دورهٔ رشد بحرانی و عظمت‌طلبی (۱۳۵۲ـ۱۳۵۷) ۷۳
۲ نهاد اجتماعیِ فیلم‌سازی در ایران ۸۷

سرآغاز: روش تحلیلِ نهادی ۸۷
۱. آغاز فیلم‌سازی در ایران ۹۴
۲. سینمای ایران در دهۀ ۱۳۳۰ ۹۷
۳. سینمای ایران در دهۀ ۱۳۴۰ ۱۰۱
۴. سینمای ایران در دهۀ ۱۳۵۰ ۱۰۶
۵. سینما در نظام ارزشی ۱۱۲
۶. فیلم‌سازان ۱۱۹
۷. تالارهای نمایش (سینماها) ۱۲۵
۸. تماشاگران (مخاطبان) ۱۲۹
۳ جهانِ فیلم‌های ایرانی ۱۵۳
سرآغاز ۱۵۳
مضمون‌های عمده ۱۵۳
گونه‌های عمده ۱۶۲
موج‌های عمده ۱۷۶

بخش دوم: تحلیل ایستا ۱۹۷
۴ روش تحلیل ایستا (ساختاری) ۱۹۹
سرآغاز ۱۹۹
مبانی نظری و روش‌شناسی تحلیل ایستا ۱۹۹
۵ تحلیل مضمونِ جوانمرد و دخترِ بی‌پناه ۲۲۱
سرآغاز ۲۲۱
۱. واقعۀ تجاوز و فریب در فیلم‌های ایرانی ۲۲۱
۲. مضمون جوانمرد و دختر بی‌پناه ۲۲۸
۳. سرچشمه‌های مضمونِ جوانمرد و دختر بی‌پناه در سینمای جهان (انتشار فرهنگی از خارج) ۲۳۴
۴. سرچشمه‌های مضمون جوانمرد و دختر بی‌پناه در تاریخ و فرهنگ ملی (تحلیل فرهنگی ـ تاریخی) ۲۳۷
۴ ـ ۱. دختر فریب‌خورده در تاریخ و فرهنگ ملی ۲۳۷
۴ ـ ۲. لوطی‌گری در فرهنگ ملی: دو تصویر متضاد از یک قشر اجتماعی ۲۴۷
۵. سرچشمه‌های مضمون جوانمرد و دختر بی‌پناه در جامعه و فرهنگ معاصر ۲۶۴
۶. تبیین مضمون جوانمرد و دختر بی‌پناه (رهیافت روان‌شناسیِ اجتماعی) ۲۷۴
۷. تفسیر مضمون جوانمرد و دختر بی‌پناه ۲۷۹
۶ تحلیل چند مضمون دیگر ۲۸۹
سرآغاز ۲۸۹
۱. مضمون فروپاشی خانواده ۲۸۹

۲. چهرۀ بیگانگان در فیلم‌های ایرانی ۳۰۰
۳. چهرۀ مردان قانون در فیلم‌های ایرانی ۳۰۷
۴. مضمون انتقام‌جوییِ عصیان‌گرانۀ فردی ۳۱۶
۵. مضمون تنهایی و شکست ضدقهرمان ۳۲۳

بخش سوم: تحلیل پویا ۳۳۷
۷ روش تحلیل پویا (تحلیل شاخص‌های فرهنگی) ۳۳۹
سرآغاز ۳۳۹
۱. مفهوم مدرنیزاسیون ۳۴۰
۲. سابقۀ مفهوم مدرنیزاسیون ۳۴۱
انتقاد از نظریه‌های مدرنیزاسیون ۳۴۳
تنقیح مفهوم مدرنیزاسیون ۳۴۶
اندازه‌گیری و ارزش‌یابی مدرنیزاسیون فرهنگ ۳۴۸
روش شاخص‌های فرهنگی ۳۵۱
۸ تحلیل مضمون تحرک اجتماعی ۳۵۵
سرآغاز ۳۵۵
۱. قشربندی و تحرک اجتماعی در جوامع مدرن و سنتی ۳۵۵
۲. تحرک اجتماعی در ایران ۳۵۹
۳. مضمون تحرک اجتماعی در فیلم‌های ایرانی ۳۶۴
۴. ازدواج و تحرکِ اجتماعی ۳۶۴
۵. محتوای فیلم‌های با مضمون تحرک طبقاتی (آموزه‌های ایدئولوژیک و تم‌ها) ۳۶۷
۶. طبقه‌بندی تم‌ها و آموزه‌ها به سنتی و مدرن ۳۹۲
۷. شاخص مدرنیت و اندازه‌گیری مدرنیزاسیون فرهنگی ۳۹۷
۸. تغییرات نگرش فیلم‌ها در طول دورۀ مطالعه ۳۹۸
۹. تبیین تاریخی ۴۰۲
پایان سخن ۴۰۹
کتاب‌نامه ۴۲۱
واژه‌نامه ۴۲۹

پیش‌گفتار ویراست دوم

نگارش این کتاب در سال ۱۳۷۳ به پایان رسید، اما یک دهه طول کشید تا به زیور طبع آراسته شود، زیرا در آن سال‌ها هنوز مطالعات فرهنگی و جامعه‌شناسی فیلم و سینما چندان در میان اهل فن جا نیفتاده بود. ناشران سینمایی می‌گفتند این کتاب دربارهٔ سینما نیست و ناشران علوم اجتماعی می‌گفتند این کتاب دربارهٔ سینماست و به حوزهٔ کار آن‌ها ارتباط ندارد. سرانجام پس از یک دهه ویراستار فرهیخته‌ای پیدا شد که بر این باور بود که کتاب دربارهٔ فرهنگ است و به سال ۱۳۸۳ کتاب از چاپ درآمد. نمی‌توانم بگویم کتاب خوب توزیع شد، اما آن‌ها که دستی بر آتش داشتند کتاب را خواندند و کتاب جایگاه خود را در میان کتاب‌های مربوط به سینمای ایران پیدا کرد.

در این دهه پس از انتشار کتاب کوشیده‌ام تا بازخوردهای خوانندگان و به‌ویژه خوانندگان اهل فن را جست‌وجو کنم و بیابم. نتیجهٔ جست‌وجوهایم چنین بوده است که گروهی از خوانندگان و به‌ویژه دانشجویان و پژوهش‌گران علوم اجتماعی آن را از این بابت که فیلم‌های ایرانی را در یک دورهٔ طولانی به‌شیوه‌ای روش‌مند مورد مطالعهٔ علمی قرار داده است و مفاهیم علمی پیچیده را با کاربرد برای‌شان معنی‌دار و روشن ساخته پسندیده‌اند. هم‌اکنون شمار پژوهش‌ها و پایان‌نامه‌ها در این حوزه‌ها رو به فزونی است، اما موقعی که ویراست نخست این کتاب منتشر شد شاید تنها نمونهٔ ایرانی از کاربرد این روش‌ها در ایران بود.

گروهی از خوانندگان عمومی‌تر که البته تعدادشان کم‌تر بوده است ،کتاب را به‌خاطر مروری که بر فیلم‌های عامه‌پسند ایرانی داشته پسندیدند و خواندند، ایشان اغلب به‌علت وجود فصل‌های نظری، خواندن کتاب را دشوار می‌یافتند و خواهان حذف فصل‌های تئوریک بودند. جالب این‌که برخی ناشران هم برای تجدیدچاپ کتاب این توصیه را داشتند که البته من خواستهٔ ایشان را نپذیرفتم و بالأخره ناشری اهل فن و امین برای تجدیدچاپ کتاب یافتم. اما توصیهٔ من به خوانندگانی که بیش‌تر به جنبهٔ تاریخی سینمای ایران علاقه‌مندند تا بحث‌های نظری این است که از خواندن فصل‌های چهارم و هفتم صرف‌نظر کنند.

گروه دیگرِ خوانندگان، جامعه‌شناسان بودند که در حالی‌که درمجموع کتاب را پسندیده